

REALIZAREA COMPLEMENTULUI PREPOZIȚIONAL ÎN *DIVANUL* THE COMPLEMENT OF PREPOSITION IN THE PREMODERN ROMANIAN TEXT *DIVANUL*

DOI: [10.56177/AUA.PHILOLOGICA.2.26.2025.art.26](https://doi.org/10.56177/AUA.PHILOLOGICA.2.26.2025.art.26)

Drd. VERONICA ISAILĂ
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Abstract: *Dimitrie Cantemir still represents a significant source of research both from a cultural and historical point of view, and especially from a linguistic approach. For the same reasons, I turned my attention to his work, more precisely to Divanu, chosen as the text-support used in the present study. Considering my interest in the study of Romanian language, paraphrasing the linguist Iorgu Iordan, the Cantemir's text could be a plentiful resource for the field of linguistics, being written "from scratch" in Romanian. Thus, in this research, I propose the presentation and analysis of a matricial component of the verbal group, the complement of preposition, as observed in Divanul, using a generative approach in decrypting the premodern Romanian text from the linguistic point of view. In this research, I am interested in the complement of preposition as actualised in the verbal, adjectival, adverbial and interjectional groups, in the syntactical variation between dative case, the accusative case and the prepositional group, and I will discuss all these matters based on the language examples identified in Divanul. In the theoretical approach, I will also include references to the class of regents and to the possible difficulties in analysing the complement of preposition, with the final aim of establishing the formation and the role of the preposition within the Romanian syntactic structures.*

Keywords: *premodern; old Romanian; complement of preposition; generative approach; evolution of syntactical positions.*

1. Introducere

Dimitrie Cantemir reprezintă până astăzi o sursă semnificativă de cercetare din punct de vedere cultural-istoric și, mai ales, din punct de vedere lingvistic. Din aceleași motive, mi-am îndreptat atenția înspre opera sa, mai exact înspre *Divanul*, care constituie textul-suport utilizat în studiul de față. Așa cum afirmă și Iorgu Iordan, „pentru cercetări privind toate compartimentele limbii (fonetică, gramaticală și lexic), poate fi utilizată numai prima (*Divanul*), fiindcă este singura care s-a tipărit în timpul vieții autorului (Iași, 1698)”¹. Mai mult decât atât, având în vedere faptul că ne interesează studiul limbii române, același Iorgu Iordan aduce în atenție faptul că textul ales drept corpus pentru cercetarea de față este o resursă și „pentru gramatică, întrucât este scris din capul locului în românește”².

În cercetarea de față, îmi propun prezentarea și analiza unui component matricial al grupului verbal, complementului realizat prepozițional în textul

¹ Iorgu Iordan, *Cu privire la limba lui Cantemir*, în Suzana-Carmen Dumitrescu (ed.), *Dimitrie Cantemir*, București, Editura Eminescu, 1977, p. 223.

² *Ibidem*.

Divanul. Voi prezenta ocurențele complementului prepozițional în text, actualizările sale în grupurile verbal, adjectival, adverbial și interjecțional, voi discuta variația sintactică dativ// acuzativ// grup prepozițional, iar, în expunerea teoretică, voi include și referințe la clasa regenților și la dificultățile de realizare a complementului prepozițional.

2. De ce *Divanul*?

Divanul este prima carte din seria textelor lui Cantemir, concepută, după cum specifică Marcela Ciortea, „în prima sa tinerețe, în perioada șederii sale la Constantinopol, în calitate de capuchehaie a scaunului Moldovei pe lângă Sublima Poartă”³. Redactat în doar șase luni, *Divanul* este tipărit în dublă versiune, greacă și română, cu o prefață semnată de călugărul Ieremia Cacavela, profesor cretan de origine italiană. *Divanul* este structurat în trei cărți, corespunzătoare, după Cândea, *tezei*, *antitezei* și *sintezei*, și întrunește, pe lângă cuprins, încă două componente, *Ale stoicilor porunci dzece* și *A altuia învățătură*. Paternitatea lui Cantemir asupra textului grecesc a fost îndelung contestată, însă Virgil Cândea afirmă, în studiul introductiv al *Divanului*, că cele două versiuni, grecească și românească, nu îi aparțin aceleiași persoane⁴. Manuscrisul nefiind găsit niciodată până acum, mă plasez în acord cu Marcela Ciortea, care pornește de la premisa că „versiunea românească a fost redactată de însuși Principele, înaintea versiunii grecești”⁵ și, astfel, am ales să mă refer, în această lucrare, la primele două cărți.

Cartea întâia, teza, adoptă forma dialogată și redă o dezbatere, „gâlceava” dintre Lume, reprezentantă a sufletului, și Întept, înfățișare a trupului. Lumea evidențiază tendința firii umane să se îndrepte spre plăcerile vieții, iar, în pentru Întept, viața înseamnă, în termenii lumii vechi, *deșertăciunea deșertăciunilor și toate sînt deșarte*. Astfel, Înteptul, în gâlceava sa cu lumea, propune un discurs bazat pe etică de influență creștină, țelul final fiind renunțarea la plăcerile vieții și atingerea fericirii absolute, odată cu intrarea în raiul dumnezeiesc. *Cartea a doua*, antiteza, este, de fapt, o încercare de legitimare a poziției Înteptului din prima carte, prin apelul constant la citate biblice atât din Vechiul, cât și din Noul Testament. *A treia carte*, sinteza, reprezintă reconcilierea dintre Întept și Lume, încheiată cu victoria Înteptului. Această ultimă carte este, de fapt, traducerea lucrării lui Andreas Wissowatius, *Stimuli uirtutum, fraena peccatorum, ut alia eiusdem generis opuscula posthuma*, de aceea nu mă voi referi la conținutul acesteia în studiul prepoziției românești, concentrându-mă, așa cum am afirmat, pe conținutul primelor două cărți, scrise, din capul locului, în românește.

După cum se precizează în GALR (vol. I, 2008)⁶ și în *Gramatica de bază a limbii române* (2016)⁷, complementul prepozițional este o funcție sintactică definită

³ Marcela Ciortea, *Formele verbale nepersonale în Divanul lui Dimitrie Cantemir*, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, Editura Aeternitas, p. 8.

⁴ Vezi Virgil Cândea, *Prefața ediției*, în Cantemir, D. *Opere complete*. Vol. I: *Divanul*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 5–99.

⁵ Marcela Ciortea, *Op. cit.*, p. 8.

⁶ Vezi Valeria Guțu-Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, vol. I: *Cuvântul*, București, Editura Academiei Române, 2008, pp. 607–630.

în raport cu un verb, cu un adjectiv sau cu un adverb. Rar, prin analogie cu verbul, complementul prepozițional se definește și în raport cu o interjecție cu regim verbal⁸. Astfel, complementul prepozițional se actualizează în grupul verbal, în cel adjectival, în cel adverbial și în cel interjecțional, după cum îl vom prezenta și în lucrarea de față. Menționăm că, în grupul adverbial și în cel interjecțional, am identificat, în acest stadiu al cercetării, foarte puține ocurențe ale complementului prepozițional în *Divanul*, pe a căror interpretare o vom oferi în cadrul studiului nostru.

În limba veche, complementul prepozițional apare, de cele mai multe ori, cu aceleași caracteristici ca în limba actuală, după cum susține Gabriela Pană Dindelegan în *Sintaxa limbii române vechi*⁹. Cu toate acestea, câteva dintre deosebirile care apar în textele lui Cantemir sunt variația în selecția prepozițiilor, ambiguitatea anumitor complemente construite cu *pe*, *la*, *pentru*, *despre* care oscilează între mărci ale complementelor direct sau indirect și realizări ale complementului prepozițional. Un caz aparte îl reprezintă verbele care nu-și fixează prepoziția, acceptând, de la o apariție la alta, prepoziții diferite: *a-și aduce aminte de*, *pentru*; *a se apropia de*, *la*; *a avea parte de*, *cu*, *a se mira de*, *la*, *a se atinge de*, *la* etc. Mai mult decât atât, unele prepoziții prezintă un grad de abstractizare destul de ridicat, aspect afirmat și de Ionuț Geană:

„Istoric vorbind, prepozițiile intrate în limbă în etape mai vechi au un grad de abstractizare mai mare, spre deosebire de cele provenite din alte părți, care au de multe ori sensuri lexicale destul de puternice.”¹⁰

În cele ce urmează, ne vom structura discuția în funcție de actualizările complementului prepozițional în grupurile verbal, adjectival, adverbial și interjecțional, prezentând prepozițiile cel mai frecvent utilizate, etimologia acestora, clasa regenților și, având în vedere că, „la nivel logic și semantic, prepozițiile nu denumesc noțiuni, dar au un sens fundamental, în jurul căruia, în general, gravitează o varietate mai mare sau mai mică de sensuri.”¹¹, vom expune o parte dintre sensurile prepozițiilor, majoritatea, moștenite din latină.

3. Actualizările complementului prepozițional

a) Complementul prepozițional actualizat în grupul verbal

a. Cu prepoziția *din* (< lat. *DĒ* + *IN*)

Apare cu forma *din* sau *den*. În limba de origine, *de* este prepoziție cu ablativul, iar sensurile de bază din *Dicționarul latin-român* prezintă și *din*, astfel: „1 (sens de separare) *din*, de pe”, „2 (proveniența) *din*, de la, de pe”¹². După cum se

⁷ Vezi Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2016, pp. 467–475.

⁸ *Ibidem*, p. 467.

⁹ Vezi Gabriela Pană Dindelegan (ed.) & Martin Maiden (ed. consultant), *Sintaxa limbii române vechi*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2019, pp. 150–158.

¹⁰ Ionuț Geană, *Construcții verbale prepoziționale în limba română*, București, Editura Universității din București, 2013, p. 17.

¹¹ *Ibidem*, p. 25.

¹² Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, Ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2023, p. 328.

poate observa în exemplul (1) *b.*, forma prepoziției oscilează chiar și în cadrul aceleiași fraze. În majoritatea cazurilor, se poate remarca predilecția pentru această prepoziție în exprimarea provenienței.

(1)

- a. „den vestita și lăudata *bogăție* în blăstămata și defăimata *sărăcie* **trec**”¹³ (CD.1698–125: 2^r)
- b. „den *împărăție* în *sărăcie*, din *vârtute* în *slăbiciune*, din *frămșețe* în *grozăvie* și ponegriață și, ca să cu un cuvânt dzic, din *viață* în *moarte* și din *viu* mort **l-au prefăcut** (...)”¹⁴
- c. „ce de l-au dat, nu doară ca ție să să obștiască, ce ca pre ai săi *din tine* **să-i osăbasca**”¹⁵
- d. „din *lăcomie* zavistiia **să naște**”¹⁶
- e. „Ce numai cu atâta a **hălăduit** din *lațul* tău”¹⁷
- f. „din *înțelepciune* în *nebunie*, din *curăție* în *spurcăciune* și din *dreptate* în *strâmbătate* și din *svânt* păcătos **l-au premenit**”¹⁸

b. Cu prepoziția *dintru* (< lat. DĒ + INTRO)

Variația se manifestă prin formele *dintru* și *dentru*, care înfățișează mult mai clar și mai frecvent sensul de separare al prepoziției latinești *de*, dar și al adverbului latinesc *intro*, care înseamnă „înăuntru”¹⁹.

(2)

- a. „Acum dară, cheltuiaște oarece puțin *dentru* al tău”²⁰
- b. „(...) *dintr-atâta mărime* ce avea, mai de gios decât toți **l-au făcut** (...)”²¹
- c. „*dintru dânșii*, **tâmplându-să** vreunuia a muri”²²

c. Cu prepoziția *cu* (lat. < CUM)

Clasa verbelor inerent reciproce impune rolul tematic *comitativ*, asociat cu selecția prepoziției *cu*. Moștenită din latină, este folosită cu sensurile „1 (sociativ)

a. *cu*, împreună cu”, instrumental și chiar modal.

(3)

- a. „și într-acesta chip, iată că *cu moșii* și *cu ocine* **te vei face**”²³
- b. „**mă țiiu** *cu oamenii* și *oamenii cu mine*”²⁴
- c. „Au nu cu toții *cu mine* **s-au slujit**?”²⁵
- d. „*Cu pohtele* lumești **deprinzându-te**, dumnădzăieștile porunci grêle își vor părea”²⁶
- e. *Cu* a poamelor *frumséțe* amăgindu-să”²⁷

¹³ Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. I: *Divanul*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Căndea, București, Editura Republicii Socialiste România, 1974, p. 125, 2^r

¹⁴ *Ibidem*, p. 127, 2^v.

¹⁵ *Ibidem*, p. 131, 5^r.

¹⁶ *Ibidem*, p. 133, 6^v.

¹⁷ *Ibidem*, p. 143, 12^r.

¹⁸ *Ibidem*, p. 143, 12^v.

¹⁹ Gheorghe Guțu, *Op. cit.*, p. 316.

²⁰ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 135, 7^v.

²¹ *Ibidem*, p. 127, 2^v.

²² *Ibidem*, p. 139, 10^v.

²³ *Ibidem*, p. 135, 7^r.

²⁴ *Ibidem*, p. 123, 1^r.

²⁵ *Ibidem*, p. 147, 15^r.

²⁶ *Ibidem*, p. 149, 16^v.

²⁷ *Ibidem*, p. 197, 46^r.

d. Cu prepoziția *în* (< lat. IN)

Așa cum apare în *Dicționar latin-român*, sensul fundamental al lui *în* „este cel locativ”²⁸, fapt afirmat și de Maria Aldea într-un studiu dedicat prepozițiilor din dicționarele vechi²⁹. Este interesant de observat că, atunci când introduce complement prepozițional, termenul-regent este nu doar un verb (la formă verbală activă, predicat simplu sau verb cu clitic reflexiv), ci și un adjectiv, așa cum se remarcă în exemplele (4) *g.*, *h.* și *i.*, reprezentând valoarea locativă exprimată de ablativul latinesc, și anume „locul unde se află sau se face ceva”³⁰.

(4)

- a. „*în tine să nedejduiesc plătești?*”³¹
- b. „*în multe gânduri și socotele dându-te*”³²
- c. „*Și cu aceasta, în tine și în dzestrele tale nice odănoară nu mă voi nedejdui*”³³
- d. „*Priatine, în grea m-ai supus întrebare*”³⁴
- e. „*nu în deșerte și a fără folos mult trupului și sufletului stricătoare desfătări și [în]dezmierdări să mă desfrănedz*”³⁵
- f. „*nice în desfătărele ei cu toată inima te da*”³⁶
- g. „*căci eu oricâte am în mine cuprinse, pe toate ca pe niște fii le țiiu*”³⁷
- h. „*florile tale iară curund veștedzitoare, cădzătoare și în nemică întorcătoare*”³⁸
- i. „*pre aceștia ce în mine slobod lăcuiesc cum sint de fericiți și în toate bișugiți*”³⁹

e. Cu prepoziția *întru* (< lat. INTRO)

Provenită din adverbul latinesc *intro*, cu sensul de „înăuntru”, aceasta apare frecvent în realizarea complementului prepozițional cu un verb drept termen-regent. În articolul dedicat prepozițiilor în dicționarele vechi, Maria Aldea afirmă că „prin semantismul vehiculat, se comportă la fel ca prepoziția *în*”⁴⁰. La fel ca și în cazul lui *în*, există și realizări ale complementului prepozițional cu adjectiv ca termen-regent.

(5)

- a. „*cu cinste întru a sa împărăție s-au săvârșit*”⁴¹
- b. „*avuțiia ce o zidisă strămoșu-tău într-însul o vei afla*”⁴²
- c. „*ce ți-ai aminte aduce pentru David, carile întru atâta slavă împărățând și cu oști și cu avuții, dară cătră suflet stricatu-i-au ceva acêste a mèle iscusite dzestre?*”⁴³
- d. „*de tine și de ale tale deșertări și întru nemică folositoare amăgiri lepădându-ne și ferindu-ne*”⁴⁴

²⁸ Gheorghe Guțu, *Op. cit.*, p. 643.

²⁹ Vezi Maria Aldea, *Prepoziția în dicționarele „de limbă”*, în „Dacoromania”, XXVII, nr. 1/2022., Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 2022, pp. 28–41.

³⁰ Gheorghe Guțu, *Op. cit.*, p. 643.

³¹ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 127: 2^v.

³² *Ibidem*, p. 135, 8^t.

³³ *Ibidem*, p. 141, 11^v.

³⁴ *Ibidem*, p. 137, 9^t.

³⁵ *Ibidem*, p. 167, 28^v.

³⁶ *Ibidem*, p. 199, 46^v.

³⁷ *Ibidem*, p. 139, 10^v.

³⁸ *Ibidem*, p. 123, 1^t.

³⁹ *Ibidem*, p. 147, 15^t.

⁴⁰ Maria Aldea, *Art. cit.*, p. 31.

⁴¹ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 127: 2^v.

⁴² *Ibidem*, p. 133 6^v–7^t.

⁴³ *Ibidem*, p. 141, 11^v.

f. Cu prepoziția *la* (lat. < *illāc*)

Provenită din adverbul latinesc *illāc*, prepoziția are sens locativ, ilustrând destinația, direcția, „pe acolo, de partea aceea”⁴⁵. Un caz interesant în exemplele identificate este cel al verbului *a se atinge* din exemplul (6) b., care selectează prepoziția *la* în locul lui *de*, variație pe care o vom discuta în ultimul capitol teoretic al lucrării.

(6)

- a. „Lumea pre mulți, în multe bunătăți întemeiați fiind, *la mari nebunii i-au întors*”⁴⁶
- b. „tot binele nu va lipsi și răul *la nime să va atinge*”⁴⁷

g. Cu prepoziția *pentru* (< PRE + ÎNTRU < lat. PER + INTRO)

Precum susține și Aldea, prepoziția *pentru* este construită „pe teren românesc din două prepoziții moștenite din latină, *pre* (< lat. PER) și *întru* (< lat. INTRO)”⁴⁸. Complementul prepozițional însoțit de prepoziția *pentru* apare foarte rar, aceasta prezentând o sumă de ocurențe prin care se realizează circumstanțiale de cauză sau de scop. Un caz normal pentru limba veche în realizarea complementului prepozițional cu *pentru* este cu verbul *a-și aduce aminte* ca termen-regent, care selectează, astăzi, prepoziția *de* și pe a cărei variație o vom discuta în cele ce urmează:

(7)

- a. „ce ți-ai **aminte aduce** *pentru* David, carile *întru* atâta *slavă împărățând* și *cu oști* și *cu avuții*, dară cătră suflet stricatu-i-au ceva acéste a méle iscusite dzéstre?”⁴⁹

h. Cu prepoziția *p(r)e* (lat. < PER)

Moștenită din latină, prepoziția *pe* are, la origine, sens locativ: „1 (*loc*) a. (străbătând) prin”, „b. pe toată întinderea, de-a lungul”, „c. peste, pe”, „d. prin fața”⁵⁰. Având în vedere acest aspect semantic, complementul prepozițional apare rar cu prepoziția *pe*, respectiv cu forma *pre*, prezentând un caz similar cu cel de mai sus. Termenii-regenți, locuțiunile verbale *a lua seama* și *a aduce aminte*, selectează, în mod normal, prepoziția *de*, fiind identificate, în *Divanul*, cu *pre*, cauză a faptului că nu aveau fixată prepoziția:

(8)

- a. „Eni ia aminte și **ia sama** *pre împărați*”⁵¹
- b. „Eni **adu-ți** și tu **aminte** *pe* acest lăudat David împărat și prooroc odată, *la ce* stepănă (*cu ale tale lumești fapte îngurluindu-să*) l-ai adus.”⁵²

⁴⁴ *Ibidem*, p. 129, 4^v.

⁴⁵ Gheorghe Guțu, *Op. cit.*, p. 621.

⁴⁶ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 141, 12^r.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 129, 4^v.

⁴⁸ Maria Aldea, *Art. cit.*, 32.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 141, 11^v.

⁵⁰ Gheorghe Guțu, *Op. cit.*, pp. 961–962.

⁵¹ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 125, 2^r.

⁵² *Ibidem*, p. 143, 12^r.

i. Cu prepoziția *de* (< lat. *DĒ*)

Preluată tot din latină, prepoziția moștenește un cumul de sensuri, printre care locativ, „sens de separare”⁵³, adică *din*, *de pe*, *de la*, sens partitiv, sens temporal și chiar sens cauzal. Cea mai mare parte dintre regenții care selectează *de* este reprezentată de verbe și de locuțiuni verbale care și-au fixat prepoziția încă din secolul al XVI-lea, așa cum susține și Gabriela Pană Dindelegan⁵⁴. Dintre aceste verbe, menționăm câteva pe care le-am regăsit des utilizate în text: *a se atinge de*, *a audzi de*, *a căuta de*, *a se curăți de*, *a se împle de*, *a se lăsa de*, *a se lăpăda de*, *a(-și) râde de*, *a se spăimânta de*, *a se teame de* etc. Un caz interesant este că, în studiul altor texte vechi, anterioare *Divanului*, Pană Dindelegan notează, în cazul ocurențelor cu *verba dicendi*, că „Este asimilată acestui grup și interjecția *vai*, construită în limba veche frecvent cu *de*”⁵⁵. În cazul *Divanului*, acest lucru apare rar, fiind mai frecvente exemple cu dativul, precum:

(9)

- a. „**Vai** *aceluia* carele ceva decît Dumnădzău mai bun a afla ciarcă”⁵⁶

Cu toate acestea, în text, se remarcă și exemple de complement prepozițional în care interjecția *vai* selectează prepoziția *de*, însă le vom trata la secțiunea corespunzătoare de mai jos.

Deși unele dintre verbele de mai sus, precum *a se atinge*, *a-și râde*, *a se teme*, se construiesc și cu dativul, atunci când se construiesc prepozițional, selectează în mod constant prepoziția *de*.

(10)

- a. „Bre, hei, om necunoscătoriu, vine-m ca nepărăsit *de tine să rădz*”⁵⁷
 b. „*de toate să golesc* și să sărăcesc”⁵⁸
 c. „*de tine și de ale tale deșertări* și întru nemică folositoare *amăgiri lepădându-ne și ferindu-ne*”⁵⁹
 d. „și măcar di-ari și încăpea, *să va téme de tine* să să amestece”⁶⁰
 e. „Ce ai făcut schiptrul împăratului *de carele* lumea toată, *spăimântându-să*, să cutremura”⁶¹
 f. „*cu aciașă pildă aducându-i* că, *nesăturându-să de slavă*, *să să sature de lut*”⁶²
 g. „Ba frumoasă, de te voiu socoti că ești grozavă, ca *de a tale frumusețe să nu mă nebunesc*.”⁶³
 h. „Însă așe erai omului până a nu să, *de frumusețea și dulceața* pomului celui de moarte aducătoriu, *amăgi*”⁶⁴
 i. „așe *de tine să feréște*”⁶⁵
 j. „În credință bine mi-ai dzis necunoscătoriu, căci *de a tale nemică știu*”⁶⁶

⁵³ Gheorghe Guțu, *Op. cit.*, p. 328.

⁵⁴ Gabriela Pană Dindelegan, *Op. cit.*, p. 151.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 155, 20^v.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 133, 6^v.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 125, 2^f.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 129, 4^v.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 135, 7^v.

⁶¹ *Ibidem*, p. 129, 4^v.

⁶² *Ibidem*, p. 127, 3^f–3^v.

⁶³ *Ibidem*, p. 129, 3^v.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 129, 4^f.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 131, 5^f.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 133, 6^v.

- k. „cine de a lui cătră dânsul venire, **audziia**”⁶⁷
 l. „Și de acéstea de toate de câte m-ai întrebat drept a-ți spune **nu** mă **voiu rușina**, căci nu strâmb și **vrednic de ocară** ce drept și vrednic de laudă am făcut.”⁶⁸
 m. „**lasă-te de a mai hulirea** înfrământate podoabe a dzéstrelor méle”⁶⁹
 n. „și din pricina acestora nice cătu-i negru supt unghie scădere de binele sufletului lor **nu s-au atins**”⁷⁰
 o. „**să să păzască și să să feriască de toate de célea** ce pravila și légea opréște”⁷¹
 p. „vine-mi **să rădz de** întunecată **orbirea** ta”⁷²
 q. „De lume **lepădându-te**, titlul fericirii vei agonisi”⁷³
 r. „întâi de tine și de dulcețile tale **lepădându-să**”⁷⁴
 s. „acei întru pomenire de trei ori fericirii nu numai de tine, ce și sânguri de sine **s-au lepădat**”⁷⁵
 t. „**să cutremură de mine**”⁷⁶
 u. „de ficiorescul **pântece nescărăndivindu-să**”⁷⁷

b) Complementul prepozițional actualizat în grupul adjectival

Se pot vedea o serie de ocurențe ale complementului prepozițional cu regent un adjectiv propriu-zis, provenit din verb la participiu (cele mai multe) și chiar derivat postverbal. Deosebirea față de tendințele actuale survin, în mare parte, în ceea ce privește topica acestuia. Sensurile prepozițiilor fiind tratate mai sus, nu vom relua discuția, ci vom expune ocurențele acestora.

a. Cu prepoziția *cu* (< lat. CUM)

Având ca termen-regent un adjectiv participial:

(11)

- a. „Poh, cu ce dulceață de miare, însă *cu otravă amestecată*, și pe mine a mă ospăta poștești și a face silești!”⁷⁸
 b. „Dară ce socotești, au doară că *cu dzéstrelé méle împodobit* și *cu avușia mea înavușit* și **îmbogățit** fiind, sufletul îți vei piiarde?”⁷⁹
 c. „Atuncea mișelul, fiind *cu a ta dragoste deprins* și *cu a ta înșălăciune cuprins*, rău să întristă”⁸⁰
 d. „Au nu căci era *cu tine* și *cu desfătările tale deprinsu* și *spre poștele tale* cu totul **împinsu**?”⁸¹
 e. „alții *cu vine* de bou **bătuți**, ca cum ar fi *cu daruri dăruți*”⁸²

Cu termen-regent un adjectiv propriu-zis și un derivat postverbal:

⁶⁷ *Ibidem*, p. 139, 10^f.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 139–140, 10^v.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 141, 11^v–12^f.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 141, 12^f.

⁷¹ *Ibidem*, p. 145, 13^v.

⁷² *Ibidem*, p. 145, 14^v.

⁷³ *Ibidem*, p. 147, 15^v.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 147, 15^v.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 199, 46^v.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 205, 50^f.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 127, 3^f.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 143, 13^f.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 145, 14^f.

⁸¹ *Ibidem*, p. 145, 14^f.

⁸² *Ibidem*, p. 147, 15^v.

(12)

a. „Dară viile lui céle *cu roada* strugurului **pline** și grădinile cele cu tot felul de floare *de miros purtătoare*, împodobite și înfrumusețete?”⁸³

b. Cu prepoziția *de* (< lat. DĒ)

Complementul realizat cu prepoziția *de* prezintă cele mai frecvente ocurențe în text, iar, dintre acestea, cele mai multe au ca termen-regent adjectivul propriu-zis *plin*. Astfel, remarcăm predilecția pentru selecția prepoziției *de* în cazul unui regent adjectiv.

Cu termen-regent un adjectiv propriu-zis:

(13)

- a. „sînt grădină **plină de pomi** sau pomi **plini de roadă** și, mai adevărat, vistériu **plin de tot binele**.”⁸⁴
- b. „Așijderea, grădină **plină de flori**.”⁸⁵
- c. „O, **nebulile și deșertule de minte**”⁸⁶
- d. „Vai, nepriceputule și **streinule de minte**, ce dzici că ai bună pricépere, *cu ce minte și cu ce socotială* cuvînt ca aceasta **dzici**?”⁸⁷
- e. „O, **vrédnică** ești *de urâre și de lepădare*!”⁸⁸
- f. „O, **vrédnică** ești *de ocară* și încă mai *de multă defăimare* cel ce-ți crede ție [**vrédnic** este]”⁸⁹

Având drept termen-regent un adjectiv derivat postverbal:

(14)

- a. „Unde sînt împărații Romii, cetății cei *de toată lumea* **biruitoare**?”⁹⁰
- b. „o, *de rău* **voitoare** a omului, lume!”⁹¹
- c. „**vărsătoare de sânge și pierdzătoare de suflet**”⁹²
- d. „Ai, ce lătrătoare și *de minciuni* **spuitoare** ești!”⁹³

Cu termen-regent un adjectiv participial:

(15)

- a. „*de piatră încolțurată* zidite”⁹⁴

c) Complementul prepozițional actualizat în grupul adverbial sau în grupul interjecțional?

Unul dintre cele mai interesante cazuri depistate în timpul cercetării mele este cel al centrului de grup *ferice*, fapt datorat interpretărilor multiple ale

⁸³ *Ibidem*, p. 139, 10^f–10^v.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 123, 1^f.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 125, 1^v.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 125, 2^f.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 127, 2^v.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 127, 3^v.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 137, 9^f.

⁹¹ *Ibidem*, p. 143, 12^f.

⁹² *Ibidem*, p. 147, 14^v.

⁹³ *Ibidem*, p. 147, 15^v.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 139, 10^v.

morfemului în cauză, avansate de Adrian Chircu⁹⁵. Ocurențele în *Divanul* sunt puține:

(16)

a. „**Ferice**-ți de buna învoință, preavitiazu mieu suflet.”⁹⁶

b. „Și **ferice** iaste de dânsul căce ș-au împlut custul vieții sale și la adânci bătrânețe au agiunsu!”⁹⁷

Prin urmare, așa cum se menționează în titlul articolului de mai sus, având patru posibile interpretări, de substantiv, de adjectiv, de adverb și de interjecție, în cazul studiului de față, ambiguitatea se manifestă în ceea ce privește primul termen al grupului prepozițional, ipoteza influențând grupul în care se actualizează complementul: adverbial sau interjecțional. Avem două situații diferite: pe de o parte, una în care verbul *a fi* este prezent, constituind o expresie verbală impersonală („ferice iaste”), pe de altă parte, una în care același verb, deși lipsește, „poate fi ușor recuperat (și subînțeles), iar expresia verbală impersonală inițială, reconstituită și, prin urmare, întregită”⁹⁸, având situația „ferice-ți [este] de dânsul”. Dacă urmărim sugestia de interpretare oferită de Chircu față de un exemplu precum *Ferice de cei care au plecat în excursie.*, îl putem interpreta pe *ferice* în ambele situații ca fiind adverb:

„În ceea ce ne privește, considerăm că ar trebui totuși o altă lectură, și anume *Ce bine* (*Cât de bine*) *e/este de cei care au plecat în excursie*. (poate *Ce noroc...*; în ultimul caz, substantivul apropiindu-se funcțional de sfera adverbialului în asemenea expresii impersonale), ceea ce poate întări argumentarea noastră că *ferice*, în această construcție este adverb.”⁹⁹

Ce surprinde, în prima situație, față de alte exemple din limba veche, este cliticul pronominal „-ți”, cu funcție de complement indirect, care, din punctul nostru de vedere, întărește interpretarea lui *ferice* drept adverb. Înlocuindu-l cu alt adverb folosit frecvent, precum *bine*, avem o situație de tipul: *Bine-ți [este] de buna învoință*. Prin raportare la *Divanul*, se poate aplica aceeași lectură în cazul exemplurilor identificate. Mai mult decât atât, în cazul în care ar fi fost interjecție, *ferice* ar fi urmat fie după interjecția *O*, întărind exclamația, fie, printr-o analogie realizată de Chircu față de ceea ce se afirmă în GBLR despre cazurile în care *vai* poate fi nume predicativ, ar fi funcționat drept antonim pentru *e vai de* sau *e vai și amar de*:

„În cel de-al doilea caz, avem în vedere contextele în care *ferice* (*de*) se află într-o relație de opoziție (antonimică) fie cu *vai*, fie cu *amar*, care cunosc amândouă și o valoare interjecțională (a se vedea locuțiunile *vai și amar/amar și vai*), funcția lor sintactică fiind de nume predicativ și centru interjecțional.”¹⁰⁰

În niciuna dintre situațiile în care l-am regăsit pe *ferice* în textul lui Cantemir, toate fiind enumerate mai sus, nu există, nici în frază, nici în contextul mai larg, interjecția *vai* (*de*) sau locuțiunea *vai și amar* (*de*). Prin urmare, în cazul de față,

⁹⁵ Vezi Adrian Chircu, *Un cuvânt polimorf în limba română veche (adjectiv, substantiv, adverb și interjecție): ferice*. În „Dacoromania”, serie nouă, 29 (XXIX), nr. 2, Cluj-Napoca: Editura Academiei Române, 2024, pp. 131–153.

⁹⁶ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 119, VIII^r.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 183, 38^r.

⁹⁸ Adrian Chircu, *Art. cit.*, p. 142.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 141.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 147.

adverbul *ferice* reprezintă centru de grup pentru complementul prepozițional, care este, astfel, actualizat și în grup adverbial.

d) Complementul prepozițional actualizat în grupul interjecțional

Nu atât de rare precum complementul actualizat în grup adverbial, exemplele în care acesta este actualizat în grup interjecțional sunt mai multe și nu lasă loc de ambiguitate.

(17)

- a. „O, **vai** de mine, ȋ-am dzis precum puțină-ȋi iaste cunoștinȋa și prea multă necunoștinȋa”¹⁰¹
- b. „O, **vai** de mine și de mine, cum ȋălharilor, ucigașilor și oamenilor răi mă asameni!”¹⁰²
- c. „**Vai** de noi că s-au plecat dzua și s-au făcut mai lungi umbrele de sară.”¹⁰³
- d. „**Vai** de noi, că s-au plecat dzua și s-au făcut mai lungi umbrele de sară”¹⁰⁴
- e. „**Vai** de a doa oară!”¹⁰⁵

Este important să menȋionăm că termenul-regent, în toate cazurile identificate în *Divanul*, este doar interjecȋia *vai*, pe care Gabriela Pană Dindelegan o consideră asimilată grupului *verba dicendi* care selectează prepoziȋia *de*¹⁰⁶. Astfel, situaȋia grupului interjecțional se dovedește a fi ambiguă în limba veche. Un alt motiv plauzibil pentru ambiguitatea acestuia este reprezentat de faptul că interjecȋia *vai*, ca centru de grup pentru un complement prepozițional în acuzativ, concurează cu situaȋiile în care este centru de grup pentru un complement indirect în dativ:

(18)

- a. „**Vai** aceluia carele ceva decȋt Dumnădzău mai bun a afla ciarcă.”¹⁰⁷ (CD.1698–155: 20^v)
- b. „**Vai** sufletului aceluia carile de la tine (o, Doamne) dezlipindu-să”¹⁰⁸
- c. „**Vai** voaă, bogaȋilor, carii aveȋi dezmiardăciunea voastră! **Vai** voaă, carii săturaȋi sunteȋi, că veȋi flământzi! **Vai** voaă, carii radeȋi acmu, că veȋi plânge!”¹⁰⁹

Acest aspect apare tratat și de Gabriela Pană Dindelegan în *Sintaxa limbii române vechi*, în subcapitolul 2.3. *Structuri sintactice verbale și variaȋie sintactică*, menȋionând, în deschiderea teoriei sale, că ceea ce distinge limba română veche de limba actuală este „variaȋia din construcȋia verbului, mult mai bogată și mai diversificată în limba veche decȋt astăzi.”¹¹⁰ Una dintre aceste variaȋii sintactice este cu interjecȋia *vai*, despre care Pană Dindelegan admite că apare „în câte trei construcȋii variante: cu dativul, cu acuzativul și cu grup prepozițional”¹¹¹. În exemplele de mai sus, prin care am redat toate ocurenȋele din *Divanul* cu interjecȋia

¹⁰¹ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 139, 10^v.

¹⁰² *Ibidem*, p. 153, 19^v.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 203, 48^r.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 215, 54^v.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 229, 62^v.

¹⁰⁶ Gabriela Pană Dindelegan, *Op. cit.*, p. 151.

¹⁰⁷ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 155: 20^v.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 203, 49^r.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 213, 54^r.

¹¹⁰ Pană Dindelegan, *Op. cit.*, p. 70.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 74.

vai, se remarcă variația sintactică cu dativul (27 *a.–c.*) sau cu grup prepozițional (26 *a.–e.*). Cu această ocazie, ne-am propus să prezentăm succint variația sintactică și în cazul celorlalte structuri sintactice, care concurează cu grupul prepozițional.

4. Variație sintactică în *Divanul: Dat//GPrep//Ac*

În cadrul acestei variații, *Dat* semnifică argumentul complement indirect, *GPrep*, argumentul complement prepozițional, iar *Ac*, argumentul complement direct.

(19)

- a. „Și îndată **aminte** de roditoriul acela *pământ* mi-**am adus**”¹¹²
- b. „Eni **adu-ți** și tu **aminte** pe acest lăudat *David* împărat și prooroc odată, la ce stepână (cu ale tale lumești fapte îngurлуindu-să) l-ai adus.”¹¹³
- c. „ce ți-**ai aminte aduce** pentru *David*, carile întru atâta *slavă împărățând* și cu oști și cu avuții, dară cătră suflet stricatu-i-au ceva acêste a méle iscusite dzêstre?”¹¹⁴

Astfel, putem observa că, în cazul locuțiunii verbale *a-și aduce aminte*, utilizată frecvent în text, apare variația *Ac//Gprep*, remarcată și de Pană Dindelegan ca fiind firească pentru limba veche¹¹⁵.

(20)

- a. „**Nu iai aminte** *desfătările* și *dezmiardările* méle?”¹¹⁶
- b. „Eni **ia aminte** și **ia sama** *pre împărați*”¹¹⁷
- c. „această *pildă aminte ia*”¹¹⁸
- d. „Bun socotitoriu dară fii și ceia ce de la lume ceva poftesc *la ce svârșit vor agiunge aminte ia*”¹¹⁹

De data aceasta, în cazul locuțiunii verbale similare, *a lua aminte*, se remarcă ocurențe cu câte trei structuri variante. Cu toate acestea, trebuie menționat faptul că locuțiunea *a lua aminte* funcționează ca termen-regent pentru grup prepozițional doar în exemplul oferit la punctul (29) *d.*, unde centrul este o completivă prepozițională. Prin urmare, în lucrarea de față, remarcăm o tendință mult mai mare în selecția prepoziției pentru locuțiunea verbală *a-și aduce aminte* decât pentru *a lua aminte*.

Variația cu două structuri, *Dat//GPrep*, se remarcă și în cazul verbului cu reciprocitate inerentă *a se aseamăna* (*cuiva* sau *cu cineva*), care prezintă aceeași oscilație și în limba română actuală:

(21)

- a. „Acestora dară de **te vei asămăna**”¹²⁰
- b. „Nevoile, neaședzările și amărăciunile lumii *apelor* și *mării* **să asămăna**”¹²¹

¹¹² Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 119, VIII^r.

¹¹³ *Ibidem*, p. 143, 12^r.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 141, 11^v.

¹¹⁵ Pană Dindelegan, *Op. cit.*, p. 78.

¹¹⁶ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 125, 1^v.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 125, 2^r.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 283, 92^r.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 211, 52^v.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 227, 61^r.

- c. „Au **asameni**-te cu ceialalți oameni?”¹²²

IV. Variație în selecția prepoziției

Reamintim câteva dintre verbele care „se fixaseră, încă din secolul al XVI-lea, la selecția unei anumite prepoziții”, precum: „*a se dezlega **de**, a se feri **de**, a se griji **de**, a izbăvi pe cineva **de**, a se lăsa **de**, a se mira **de**, a se părăsi **de**, a se plânge **de**, a râde **de**, a se umple **de***”¹²³. În *Divanul*, situația este aceeași pentru o mare parte dintre acestea, însă mai pot apărea variații în cazul unor verbe precum *a se mira*, pentru că se remarcă și forme care, deși presupun același sens precum *de*, selectează prepoziția *cu* sau dativul drept structura sintactică:

(22)

- a. „Și *cu acéstea* încă **mirându**-mă”¹²⁴
 b. „că *pentru aceasta* Eclisiastul **să miră**”¹²⁵

Nu în ultimul rând, există unele verbe „care includ un rol cu un sens concret, circumstanțial (Locativ, Țintă, Direcție, Sursă)”¹²⁶, care nu își fixează încă prepoziția, precum *a se amăgi **cu, de*** sau *a se atinge **de, la***, precum se observă în exemplele de mai jos:

(23)

- c. „Însă așé erai omului până a nu să, *de frumusețea și dulceața* pomului celui de moarte aducătoriu, **amăgi**”¹²⁷
 d. „*Cu a lumii frumusețe* **nu te amăgi**”¹²⁸
 e. „tot binele nu va lipsi și răul *la nime* **să va atinge**”¹²⁹
 f. „Cine **să va atinge** *de păcură*, ima-se-va de ea”¹³⁰

5. Concluzii

Din exemplele oferite, se deduce faptul că realizarea complementului prepozițional din textul lui Cantemir este apropiată de cea din limba actuală, prezentând aceleași caracteristici în ceea ce privește clasa regentilor, actualizarea complementului prepozițional în grupul verbal, adjectival, adverbial și interjecțional și chiar și în cazul selecției prepoziției. Se distinge, totuși, o clasă numeroasă de verbe care nu-și fixaseră construcția, acceptând prepoziții diferite, precum *a-și aduce aminte de, pentru, a lua aminte de, la, a se mira de, la, a se amăgi de, cu, a se atinge de, la* etc. Variația se diminuează pentru anumite verbe, multe dintre acestea limitându-se la selecția unei singure prepoziții, cum este și

¹²¹ *Ibidem*, p. 261, 81^r.

¹²² *Ibidem*, p. 135, 8^r.

¹²³ Pană Dindelegan, *Op. cit.*, p. 81.

¹²⁴ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 119, VIII^v.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 241, 69^r.

¹²⁶ Pană Dindelegan, *Op. cit.*, p. 81.

¹²⁷ Dimitrie Cantemir, *Op. cit.*, p. 129, 4^r.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 125, 1^v.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 129, 4^v.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 225, 60^v.

cazul celor care se construiesc cu *de*, pe care le-am tratat în lucrare.

În stadiul actual al cercetării, am reușit să identific doar două cazuri de complement prepozițional actualizat în grup adverbial, cu adverbul *ferice* drept regent, care este, încă, o situație discutabilă. O altă situație care accentuează ambiguitatea interpretărilor și variația sintactică în *Divanul* este actualizarea complementului prepozițional în grup interjecțional, cu interjecția *vai* drept termen-regent, care concurează cu dativul, complement indirect, având termen-regent aceeași interjecție. Din aceste motive, îmi propun să continui cercetarea de față prin extinderea corpusului, incluzând și celelalte scrieri în limba română ale lui Dimitrie Cantemir în analiza complementului prepozițional și, mai ales, a sistemului prepozițional românesc în limba română veche și premodernă.

Bibliografie

- ALDEA, Maria, *Prepoziția în dicționarele „de limbă”*, în „Dacoromania”, XXVII, nr. 1/2022, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 2022, p. 28–41.
- CANTEMIR, Dimitrie, *Opere complete*, Vol. I: *Divanul*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Căndea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 5–405.
- CÂNDEA, Virgil, *Prefața ediției*, în Cantemir, Dimitrie, *Opere complete*, vol. I: *Divanul*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 5–99.
- CHIRCU, Adrian, *Un cuvânt polimorf în limba română veche (adjectiv, substantiv, adverb și interjecție): ferice*, în „Dacoromania”, serie nouă, 29 (XXIX), nr. 2, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, 2024, p. 131–153.
- CIORTEA, Marcela, *Formele verbale nepersonale în Divanul lui Dimitrie Cantemir*, Alba Iulia, Editura Aeternitas a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, 2018.
- GALR – GUȚU-ROMALO, Valeria (coord.), *Gramatica limbii române*, vol. I: *Cuvântul*, București, Editura Academiei Române, 2008.
- GBLR – PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2016.
- GEANĂ, Ionuț, *Construcții verbale prepoziționale în limba română*, București, Editura Universității din București, 2013.
- GUȚU, Gheorghe, *Dicționar român–latin*, ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2023.
- IORDAN, Iorgu, *Cu privire la limba lui Cantemir*, în Dumitrescu, Carmen (ed.), *Dimitrie Cantemir*, București, Editura Eminescu, 1977, p. 223–231.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (ed.) MAIDEN, Martin (ed. consultant), *Sintaxa limbii române vechi*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2019.